
УДК: 355.48(470:560)“1877/1878”
355.422.5(560)“1878/1879”
COBISS.SR-ID 180476681
DOI број: 10.5937/vig2501009A

Језик рада: Српски
Примљен: 27.11.2024.
Прихваћен: 16.06.2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Доц. др Олег Р. Ајрапетов
Факултет државне управе
Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов”
Москва, Руска Федерација
Е-mail: oleg_airapetov@list.ru

ЕВАКУАЦИЈА РУСКИХ ТРУПА СА БАЛКАНА 1878–1879. ГОДИНЕ. ТОК, КОНТЕКСТ И ЗНАЧЕЊЕ

АПСТРАКТ: У раду се на основу необјављене и објављене архивске грађе из руских архива, штампе и мемоарске литературе обрађује евакуација руских трупа са Балкана након руско-турског рата 1877/78. године, а у складу са одредбама Берлинског мировног уговора. Посебан акценат стављен је на утицај руске окупације на формирање аутономне Кнежевине Бугарске и Источне Румелије, као и на искуства проистекла из евакуације копном и Дунавом и првог масовног поморског транспорта великог броја војника

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Санстефански мир, Берлински конгрес, Русија, Бугарска, Источна Румелија, окупација, Дунав, море, железница, транспорт трупа.

После сваког рата пре или касније наступа мир, а после мира рат. Након рата војска се враћа у касарне, док њено руководство са већим или мањим успехом треба да изведе закључке за будућност. Руско-турски рат 1877–1878. године у том смислу није представљао никакав изузетак. Пре свега, након завршетка рата појавио се проблем повратка трупа у домовину. Пошто су се руске трупе у Малој Азији налазиле далеко од граница царства, њихов повратак био је повезан са многим организационим проблемима. Решавање тих проблема донело је искуство које ће, како су сматрали савременици, одиграти значајну улогу у будућем ратном конфликту у региону Босфора.

Санстефански мировни уговор са Турском потписан је 19. фебруара (3. марта) 1878. године. Потписивање уговора темпирано је тако да се поклопи са даном доласка на престо цара Александра II. Тај мир требало је да покаже тријумф руске политике на Балкану.¹ „Слава Богу да се завршило – писао је главнокомандујући (велики кнез – прим. прев.) – пресрећан сам. То је диван и незабораван тренутак. Одушевљење међу војницима је огромно.”² У званичном телеграму који је упутио брату речено је: „Срећан сам да честитам Вашем Височанству потписивање мира. Господ је учинио, господару, да свршимо велики и свети подухват који сте започели. На дан на који сте ослободили сељаке феудалне зависности Ви сте ослободили и хришћане од ропства агарјанског”.³ Руским трупама на Балкану 22. фебруара (6. марта) издато је наређење: „Од данас ми се налазимо у земљи пријатељској. Наш однос према пораженој нацији мора бити не само у складу са законима, већ и људски, јер од када је света и века, храбре руске трупе никада се нису светиле немоћном непријатељу”.⁴ Велики број туриста одмах се упутио у престоницу пораженог непријатеља.

¹ *Полное Собрание законов Российской империи* (далее ПСЗ РИ). Собрание второе. (Санкт Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1880), Т. 53, Законы 1878 года, Отд. 1. №58264, 156-164.

² Государственный архив Российской Федерации (даље ГАРФ). Ф. 646. Великий Князь Николай Николаевич (Старший), Оп. 1, Ед. хр. 115. Телеграммы вел.кн. Николая Николаевича (Старшего) Романова госпоже Николаевой. Февраль-апрель 1878 г. Л. 23.

³ „Телеграмма Его Императорского Высочества Главнокомандующего действующею армией, из Сан-Стефано, от 19 февраля, 5 ч. Пополудни”, *Правительственный вестник*, 21 февраля (5 марта) 1878 г. № 41, 1; „Известия с Театра войны. Телеграмма Его Императорского Высочества Главнокомандующего действующею армией, из Сан-Стефано, от 19 февраля, 5 ч. Пополудни”, *Русский инвалид*, 21 февраля. № 42, 2.

⁴ „Приказы по авангарду Действующей армии”, *Приказы генерала М.Д. Скобелева (1876-1882)* (Санкт Петербург: Типография, 1913), 55.

Један од првих међу њима био је генерал Михаил Скобаљев, који је у пратњи немачког амбасадора Хајнриха фон Ројса посетио Свету Софију.⁵ Многи официри, а посебно млади гардисти, искористили су прилику која им се ненадано пружила да посете турску престоницу. Пошто је улазак у град био дозвољен само у цивилној одећи коју официри нису имали, они су преко униформе навлачили кожне огртаче, прекривали тканином еполете и стављали на главу фесове уместо шапки. У граду су их препознавали већ издалека, али су их тамо радо чекали хотели и остале разбистрије јер су официри једва чекали прилику да потроше своје плате.⁶

Међутим руске трупе морале су да буду на опрезу. Европи се није журило да призна резултате мира, а постојала је и опасност од сукоба Русије са англо-аустријском коалицијом. С тим у вези са Кавкаског фронта и из Дунавске армије повучена је читава гарда укључујући и артиљеријске јединице, две гренадирске дивизије с комплетном артиљеријском, једна козачка и једна армијска коњичка дивизија, инжењеријска бригада, и део градске опсадне артиљерије. Мада је у саставу Дунавске армије после одласка тих јединица ипак остало 18 активних и три резервне пешадијске дивизије, две стрељачке и две инжењеријске бригаде, шест армијских и две козачке коњичке дивизије и девет донских козачких пукова, положај те армије у случају напада на њену позадину могао је да постане изузетно тежак. У међувремену Дунавска армија добила је задатак да се припреми да заузме Босфор, или бар његове европске обале.⁷

Претња од новог рата отклоњена је након потписивања Берлинског уговора 1(13) јула 1878 године. Русија је била принуђена на уступке. Одрекла се Бајазета и Алашкертске долине и задржала само Ардаган, Карс и Батуми (члан 58)⁸, у којем је морала да уведе

⁵ „Подписание мира. Скобелев в Константинополе. Вооружения Англии”, *Новое Время*, 20 февраля (4 марта) 1878 г, № 712, 1.

⁶ Николай Каульбарс, „Посещение русскими офицерами Константинополя (из письма в редакцию)”, *Русский инвалид*, 22 февраля 1878 г. №43, 4; Александр А. Берс, „Воспоминания офицера лейб-гвардии Преображенского полка о походе в Турцию в 1877-1878 гг”, *Русская старина* (даље РС) (1898), Том 96. Вып. 12, 704. Александър Мосолов. *България 1878-1883. Спомени* (София: Аргес, 1991), 10.

⁷ № 9. 1878 г., февраля 27. Письмо военного министра Д.А. Милютин Николаю Николаевичу (Старшему) об усилении обороны западных границ России и боевых задачах Балканской армии в случае войны с Англией и Австро-Венгрией, *Освобождение Болгарии. Документы в трех томах*. Т.3, Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства 1878-1879. (Москва: Издательство АН СССР, 1967), 29.

⁸ *Полное собрание законов Российской империи, Собрание второе*, Т. 53, Законы 1878 года, Отд. 2, № 58744, 52.

режим порто-франко (слободна лука, то јест бесцаринска зона, члан 59⁹). Турска се одрекла права на спорни погранични град Хотур (Хој – прим прев.) у корист Персије (члан 60¹⁰), док повратак јужне Бесарабије Русији, која јој је одузета 1856. године (чланови 45–46) и улазак Добруџе у састав Румуније нису довођени у питање (члан 46).¹¹

Главнокомандујући Дунавске армије инжењеријски генерал и генерал ађутант гроф Е. И. Тотлебен обратио се 24. јула (5. августа) 1878. године министру војном генералу од инфантерије генерал-ађутанту Д. А. Миљутину писмом у вези са плановима за организацију евакуације трупа назад у Русију. Пре свега затражио је да се обезбеди што већи број бродова за потребе превоза трупа. Предложио је чак да се за те потребе делимично разоружају бродови који су коришћени за одбрану црноморске обале. Осим тога, за њега је било од посебне важности и питање да ли ће трупе по повратку у домовину остати на окупу или ће се почети са отпуштањем резервиста кућама.¹² Одговор на последње питање дошао је релативно брзо. Већ 3(15) августа издато је наређење о преласку армије на мирнодопску формацију.¹³

Стање у позадини Дунавске армије на Балкану искључивало је могућност брзог транспорта већег броја војника и терета. На југозападу Руског царства, према граници са Румунијом водила је само једна железничка пруга, чија је пропусна моћ била невелика.¹⁴ Румунске железнице, грађене по европским стандардима, имале су само један колосек, који је у односу на руске био ужи за 8,5 сантиметара, док је квалитет шина био веома низак. Због свега тога пропусна могућност румунских железница била је мања од руских.¹⁵ Осим тога, предаја Јужне Бесарабије Русији изазвала је у Румунији велико незадовољство, мада је румунска страна била правовремено и јасно упозорена да је такво решење неизбежно.¹⁶ Букурешт није желео да препусти

⁹ Исто, 53.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто, 51.

¹² Российский Государственный военно-исторический архив (даље РГВИА), Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию. Л. 45.

¹³ „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 11 августа 1878 г. № 179, 1.

¹⁴ РГВИА, Ф. 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 7036, О перевозке Полевого штаба и частей войск на квартиры сосредоточения Действующей армии в Бессарабии и сопредельных губерниях. 27 октября 1876 года - 20 января 1877 года, Л. 39.

¹⁵ Павел М. Лессар, *Военно-железнодорожные постройки русской армии* (Санкт Петербург: Издание книгопродавца О.И. Колесова, 1879), 3; 7.

¹⁶ Сан-Стефано. Записки графа Н.П. Игнатьева (Петроград: Новое Время, 1916), 43.

Бесарабију и чак је тражио помоћ од Британаца, позивајући на међународне гаранције граница из 1856. године.¹⁷

Преко Дунава, на највећем делу територије Бугарске није било ни таквих пруга. У току операција вођених 1878. године под руску контролу дошла је потпуно неоштећена мрежа Јужнотурских железница. Изградио их је барон Морис де Гирс и повезивале су Пловдив са Цариградом. Од њихове укупне дужине од 723 километра, под контролом Дунавске армије после заузећа Сан Стефана нашло се целих 704 километра.¹⁸ На правцу ка Једрену постојала су три велика моста на подручју мочварне маричке долине (дужине 56, 90 и 112 метара), два велика моста преко Марице на прилазима граду и у самом Једрену (дужине 151 и 245 метара), као и 34 мала моста, сви неоштећени.¹⁹ Истина, возни парк био је готово безначајан. Коњичке претходнице заробиле су у Дедеагачу око 200 железничких вагона и локомотива, што је знатно олакшало снабдевање трупа и превоз пешадије.²⁰

У Закавказју трупе су се повлачиле на територију Руског царства, укључујући у то и новозадобијене области (Батуми и Карс), углавном копненим путевима, пешке. Пошто су се турске трупе у лето 1878. године још увек налазиле у Батумију, предвиђало се да ће ради безбедног запоседања града бити потребно да се организује транспорт дела кавкаских трупа из Потија у Батуми морем.²¹ За тим међутим није било потребе. Већ 16(28) августа 1878. године почели су покрети руских трупа ка Батумију. Одреди су се кретали у три колоне, које је требало да се усредоточе у граду.²² Насупрот очекивањима и предвиђањима европске и британске штампе, није било отпора и све се завршило крајње мирно.²³ Најратоборнији део локалног становништва, Лази, послушали су препоруке турског гуверне-

¹⁷ Augustus Loftus, *Diplomatic reminiscences*, Vol. 2. 1862-1879 (London: Cassel and Co., 1894), 253-254.

¹⁸ Александр Измаилов, *Очерки железнодорожного дела в войне 1877-1878 годов* (Санкт Петербург: Тип. Шредера, 1880), 66.

¹⁹ Исто, 81.

²⁰ РГВИА, Ф, 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 7159, Дело Полевого штаба, о наступлении авангарда армии на Адрианополь и Константинополь. Л. 78.

²¹ РГВИА, Ф, 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1. Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию. Л. 52.

²² „Официальная часть. Боржом, 22 августа”, *Кавказ*, 24 августа 1878 г. № 191, 1.

²³ „Занятие Батума”, *Кавказ*, 5 сентября 1878 г, № 199, 1.

ра и енглеског конзула и донели одлуку да се не супротстављају.²⁴ Локално становништво слало је депутације које су изјављивале да ће се заклети на верност новој држави. На челу депутација налазили су се представници беговата, хришћанско и муслиманско свештенство, затим обичан народ са хлебом и сољу. На прилазима граду руске трупе дочекао је и командант турских трупа у њему Дервиш-паша.²⁵ Хришћанско становништво, углавном Јермени и Грци, било је изузетно радосно. У Артвину, граду насељеном претежно Јерменима, служени су молебни благодарности.²⁶

Дервиш-паша предао је 25. августа (6. септембра) 1878 године Батуми. руским трупама. У градску луку упловили су руски ратни бродови.²⁷ Велики кнез Михаил Николајевич издао је 26. августа (7. септембра) наређење: „Вашиим јучерашњим уласком у Батуми завршени су ваши ратни напори, напори трупа Кавкаске армије... А сада у миру и чисте савести идете на заслужени одмор. Одлазећи са ратишта понесите са собом осећање да сте часно извршили своју дужност и заслужили захвалност отаџбине”.²⁸

У Ерзерум је 29. августа (10. септембра) стигла потврђена информација да се Батуми предао. Одмах затим направљен је план евакуације руске војске из града.²⁹ Руске трупе остале су у Ерзеруму све до почетка јесени 1878. године. Боравак у граду показао се веома тегобним. Август 1878. године био је веома топао, те су официри и војници једва чекали наређење о повратку у домовину.³⁰

Последњи пароброд са турским трупама испловио је из Батумија 31. августа (12. септембра). Истога дана почела је евакуација руских трупа из Ерзерума.³¹ Наредбом намесника и главнокомандујућег

²⁴ „Неофицијална часть. Телеграммы от международного агентства”, *Кавказ*, 19 августа 1878 г, № 187, 1.

²⁵ „Хроника”, *С.-Петербургские ведомости*, 29 августа (10 сентября) 1878 г, № 237, 2.

²⁶ „Официјална часть. Боржом, 22 августа”, *Кавказ*, 24 августа 1878 г, № 191, 1.

²⁷ „Официјална часть. Телеграмма. Боржом”, 26 августа”, *Кавказ*, 29 августа 1878 г, № 194, 1; *Батум и его окрестности: к 25-лѣтію присоединенія гор. Батума к Россійской имперіи* (Батуми: Изд. Батумскаго городского обществѣннаго управленія, 1906), 98-99.

²⁸ „Официјална часть. Приказы по Кавказской армии и Кавказскому Военному округу. Августа 26-го 1878 года. В Боржоме”, *Кавказ*, 2 сентября 1878 г, № 197, 1.

²⁹ „Неофицијална часть. Телеграммы. Эрзерум, 29 августа”, *Кавказ*, 1 сентября 1878 г, № 196, 1.

³⁰ „Неофицијална часть. Телеграммы. Эрзерум, 15 августа”, *Кавказ*, 17 августа 1878 г, № 185, 1.

³¹ „Телеграмма Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича, от 1 сентября”, *Русский инвалид*, 2 сентября 1878 г, № 194, 2.

Кавкаске армије великог кнеза Михаила Николајевича од 20. септембра (2. октобра) 1878. године од дела Лазистанског санџака који је предат Русији образована је Батумска област. Власт у њој пренета је на војног гувернера.³² Војни гувернер Ерзерумске области генерал мајор С. М. Духовски предао је 6(18) септембра град ферику (дивизијском генералу) Муса-паши.³³ Од 1. до 7 (13–19) септембра 1878. године руске трупе напустиле су Ерзерумски санџак.³⁴

Генерал Тотлебен добио је 1(13) августа 1878. године Царски указ о евакуацији трупа оперативне војске и обавестио министра војног да ће га спровести у дело чим пристигну први пароброди.³⁵ Због компликованих односа са донедавним савезником Румунијом, донета је одлука да се 200.000 људи, већа количина коња, санитарских, позадинских и артиљеријских јединица евакуише морским путем, преко лука у Мраморном мору, као што су Сан Стефано, Ерекли, Родосто, Бујук – Чекмежи, као и преко Бургаса.³⁶ Најлакше је било организовати евакуацију Рушчукског одреда. Било је планирано да се IV и IX армијски корпус из његовог састава пребаце преко Рушчука (Русе – прим. прев.) у Бендер, а затим морем у Одесу.³⁷ Прилази црноморским лукама с мора били су још пре отпочињања непријатељства минирани. Да би се осигурао безбедан пролаз конвоја, Тотлебен је још 26. јула (7. августа) затражио дозволу команданта Црноморске флоте адмирала генерал-ађутанта Н. А. Аркаса да започне са делимичним разминирањем лука Севастопоља, Очакова и Одесе како би се проширио пролаз кроз минска поља³⁸ Већ 30. јула (11. августа) добијена је одговарајућа дозвола 1(13) августа пролази су били де-

³² „Приказ по Кавказской армии и Кавказскому Военному округу. Сентября 20-го дня 1878 г., в Боржоме. Временное положение об управлении Батумской областью”, *Русский инвалид*, 8 октября 1878 г, № 222, 1-2; „Приказ по Кавказской армии и Кавказскому Военному округу (20-го сентября 1878 года, в Боржоме)”, *Правительственный вестник*, 10(22) октября 1878 г, № 225, 1.

³³ „Неофициальная часть. Телеграммы. Эрзерум, 7 сентября”, *Кавказ*, 10 сентября 1878 г, № 203, 1-2.

³⁴ Сергей М. Духовской, *Русские в Эрзеруме в 1878 году* (Санкт Петербург: Типография В. А. Полетики, 1878), 31.

³⁵ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, Л. 84.

³⁶ Дмитрий Красовский, „Перевозка войск Действующей армии из портов Мраморного моря и Бургасского залива”, *Морской сборник* (даље МС) (1884) № 4, 115; 117.

³⁷ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, Л. 49.

³⁸ *Исто*, Л. 75.

лимитно проширени.³⁹ До 6(18) августа радови су још били у току, а њима је био обухваћен и Керч.⁴⁰ Припремни радови у Бургасу почели су у септембру. Изводила су их два руска инжењеријска батаљона. Урађено је много, тако да су ови радови изменили слику града који је био у значајној мери изложен ратним разарањима. Радови су коштали око 130.000 рубаља у папиру.⁴¹ За почетак трупе су започеле радове на поправци путева који су водили ка лукама, инжењерци су равнали нагибе и улегнућа, градили прилазне путеве и пристаништа и поставили понтонски мост преко реке Мандра.⁴² Дубина није дозвољавала паробродима да директно приђу везовима, па су ради претовара скупљене барже, тегљачи, парни реморкери и шкуне са плитким газом. Њих је углавном испоручило Руско паробродарско и трговинско друштво (Российское Общество пароходства и Торговли РОПиТ),⁴³ које је још августа 1856. године основала руска царска влада⁴⁴ да би се обезбедио превоз путника и робе у почетку на Црном, а затим и на Средоземном мору.⁴⁵

Тотлебен је 1(13) августа предложио да се разорујају поједине барже, које су коришћене за одбрану морских прилаза Одеси (на њих су били постављени минобацачи) и да се пошаљу на Балкан.⁴⁶ Већ наредног дана донет је царски указ да се разорујају три такве барже и да се пошаљу за Сан Стефано.⁴⁷ У току рата руска морнарица је од РОПиТ-а реквирирала 30 пароброда, три парна реморкера, осам баржи и пет чамаца. Њихова вредност износила је 3.300.000 рубаља, док је компанија добила од Министарства флоте 1.918.910 рубаља за случај губитка реквирираних пловила.⁴⁸ У Сан Стефану и код Чаталце била је заказана парада која је требало да претходи евакуацији

³⁹ Исто, Л. 76–77.

⁴⁰ Исто, Л. 107

⁴¹ А. „Порт Бургас. 4(16) мая”, *Новое Время*, 13(25) мая 1879 г, № 1150, 1–2.

⁴² Д. Красовский, „Перевозка войск...”, *МС* (1884), № 5, 72.

⁴³ Исто, *МС* (1884), № 4, 118.

⁴⁴ *Устав Высочайше Утвержденного Русского Общества Пароходства и Торговли* (Санкт Петербург: Тип. Д. Кесневилы, 1856), 5; Сергей И. Иловайский, *Исторический очерк пятидесятилетия Русского общества пароходства и торговли* (Одесса: Типография Акционерного Южнорусского общества печатного дела, 1907), 23.

⁴⁵ М. „Россия на Черном море и в Палестине в 1856-1860 гг”, *РС* (1889). Том 62. Вып. 6, 718-719.

⁴⁶ РГВИА, Ф. 485. Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28. Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, Л. 88.

⁴⁷ Исто, Л. 91.

⁴⁸ Александр И. Денисов, *Генерал-адъютант, адмирал Николай Андреевич Аркас. Биографический очерк* (Севастополь: Типография Д. О. Харченко, 1887), 111-113.

руских трупа.⁴⁹ На ту параду нешто раније дошло је много знатижељних посматрача.⁵⁰

На паради 7(17) августа учествовали су IV и VIII армијски корпус са укупно 120 батаљона, 22 ескадрона и пет козачких ескадрона, 286 артиљеријских оруђа са 1.725 официра и 81.283 подофицира и војника. Трупама на паради командовао је генерал Радецки, док је параду примио његов заповедник, командант Дунавске армије генерал Тотлебен. Међу публиком су се налазили турски генерали и официри, дипломате и војни изасланици разних земаља акредитовани у Турској. Пешадија је марширала у смакнутим батаљонским порецима, а у једном од њих поред главнокомандујућег је прошао и будући генерал Алексејев.⁵¹ „Сјајни војници под мојом командом – гласило је наређење Тотлебена – Коначно је дошао и тај дугоочекивани тренутак. Према највишем указу нашег господара и императора морамо се вратити у отаџбину”.⁵²

Први су превезени рањени и болесни. За њихов прихват у црноморским лукама припремљени су значајни смештајни капацитети.⁵³ Разне заразне болести прошириле су се међу војском већ након потписивања мировног уговора. Пегави тифус био је свакодневна појава. Заробљени и рањени турски војници и избеглице ширили су заразу међу Русима под Константинопољем. Од марта 1878. године, то јест практично одмах након окончања борбених дејстава, тифус је попримио карактеристике епидемије. У сваком пуку дневно је оболевало између 34 и 40 војника. Било је потребно подићи три пољске болнице са по 1.000 кревета. Непостојање канализационе мреже и довољно извора пијаће воде проузроковали су потом пораст маларије и стомачних тегоба. Ширење зараза представљало је опасан фактор са којим је војска морала да се суочи. У марту је било 390 болесних, у априлу 1.648, у мају 5.733, а у јуну се њихов број повећао чак на 19.333. Војска је била озбиљно ослабљена. Епидемија је почела да се смирује тек крајем јуна, када је у сваком од пукова дневно

⁴⁹ „Внутренние известия”, *Правительственный вестник*, 19(31) августа 1878 г, № 185, 2.

⁵⁰ Вячеслав Борисов, Александр Сыщанко, *Походы 64-го пехотного Казанского Его Императорского Высочества Великому Князю Михаилу Николаевичу полка. 1642-1700-1886* (Санкт Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 1888) 610-611.

⁵¹ Александр Пузыревский, „Из Сан-Стефано (Корреспонденция «Русского инвалида»)”, *Русский инвалид*, 18 августа 1878 г, № 184, 3-4.

⁵² „Приказ Главнокомандующего генерал-адъютанта Тотлебена”, *Николаевский вестник*, 19 сентября 1878 г, № 101, 382.

⁵³ „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 1 сентября 1878 г, № 193, 4.

оболевало свега пет до шест војника. До септембра 1878. године с Балканског полуострва евакуисано је морским путем 268 болесних официра и 63.711 војника.⁵⁴

Евакуација рањених и болесних у лето 1878. године створила је изузетно сложену санитарну ситуацију на југу Русије.⁵⁵ Епидемија тифуса захватила је и ово подручје, али захваљујући проведеним хитним мерама није прерасла у катастрофу великих размера. Кроз 84. болницу у Николајеву од 12(24) септембра 1877. до 12(24) септембра 1878. године прошло је 4.200 људи, од којих је умрло само њих 160, или мање од 4%.⁵⁶ Одмах након евакуације рањених и болесних ка престоници је кренула и Гарда. Утврђен је и план превозења гардијских јединица. Оне су превожене морским путем до Одесе, Севастопоља и Николајева, а након тога транспортоване железницом до Петербурга и Варшаве.⁵⁷ Затим се, према плану који је израдио Главни генералштаб, кренуло са превозењем пукова из састава резервних дивизија (са изузетком прва четири) и артиљеријских бригада из њиховог састава, затим козачке јединице и након њих коњица и гренадири.⁵⁸ Јединице које су се налазиле у Румунији требало је да се евакуишу железницом, гарда и гренадири из Сан Стефана у Севастопол, Одесу и Николајев, а остали из Бургаса и Варне морским путем до тих истих лука, или из Глаца Дунавом и морским путем до Одесе и Николајева.⁵⁹

Командант Гардијског корпуса генерал лајтнант гроф П. А. Шувалов издао је 8(20) августа наређење: „Војници Гардијског корпуса! Дошло је време за повратак у отаџбину... Убрзо ћемо се вратити родним огњиштима и мирнодопском животу”.⁶⁰ Новинар који се нашао на лицу места писао је: „На правцу ка Сан Стефану усидрило се де-

⁵⁴ Гримм, „Заметки военного врача (Из опыта войны)”, *ВС* (1879), № 4, 396-399; 405; А. Пузыревский „Воспоминания офицера генерального штаба о войне 1877-1878 годов в Европейской Турции”, *ВС* (1879). № 6, 396; 398; Б, „3-я гренадерская дивизия в русско-турецкой войне 1877-1878 гг.”, *ВС* (1882), № 2, 412-413; Н.[А.] Епанчин, „Очерк действий Западного отряда генерал-адъютанта Гурко”, *ВС* (1893) № 4, 190-191; Николай К. Шильдер, *Граф Эдуард Иванович Тотлебен. Его жизнь и деятельность. Биографический очерк* (Санкт Петербург: Русская скоропечатня, 1886) Т. 2, 883.

⁵⁵ Д. Красовский, „Перевозка войск...”, *МС* (1884), № 4, 120.

⁵⁶ „Внутренние известия”, Николаевский вестник, 21 сентября 1878 г, № 102, 386.

⁵⁷ „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 12 августа 1878 г, № 180, 2.

⁵⁸ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877 - 1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, ЛЛ. 113-113. об.

⁵⁹ *Исто*, Л. 115.

⁶⁰ „Приказ по гвардейскому корпусу (8 августа 1878 года № 66. Гор. Сан-Стефано)”, *Правительственный вестник*, 20 августа (1 сентября) 1878 г, № 186, 1.

сетак пароброда, са великим цифрама беле боје исписаним на боковима. Ти бројеви указивали су на то да су пароброди били одређени за транспорт наше победоносне армије из Турске назад у Русију”.⁶¹ Главни терет превозења пао је на плећа компаније РОПит-а, која је ангажовала 10 сопствених и један инострани брод, а требало је да их додатно подрже и бродови компаније Доброфлот „Россия” „Петербург” и „Москва”.⁶² Трупe су почеле да се укрцавају у конвоје 11(23) августа 1878. године у свим за то предвиђеним лукама у Мраморном мору.⁶³ Лука је била крцата војницима, комором и коњима, али се све одвијало у потпуном реду.⁶⁴ За неколико дана кроз Босфор је прошло 12 транспорта са укупно 18.000 војника и старешина. То су били гардисти.⁶⁵ И поред тога што је било лето, море је било немирно. Први ешалон бродова захватила је јака олуја, а 80 од 500 укрцаних коња липсало је на путу.⁶⁶

Први пароброд „Ериклик” пристигао је у Одесу 13(25) августа. На њему су се налазили командант V армијског корпуса генерал од инфантерије генерал-ађутант Ф. Ф. Радецки и генерал Шувалов.⁶⁷ Први пароброд под именом „Черкеск”, са 31 официром и 1.500 подофицира и војника, стигао је у Николајев 16(28) августа. То су били војници финског и павловског пука.⁶⁸ Трупe су превозене у Севастопољ, Одесу, Николајев и Таганрог. У последњи од наведених градова пребачене си неке козачке јединице.⁶⁹ Главни правац евакуације гардијских јединица ишао је кроз Одесу. Мештани су их дочекивали са добродошлицом: „Становници Одесе неће заборавити да је њихов град прво руско насеље које се нашло на путу херојима који су се изузетно истакли у борбама и толико дуго били ван отаџбине”.⁷⁰

Обични војници били су смештени у логору у близини града, а официри и генерали у хотелима у центру. Војници су морали да

⁶¹ „Сан-Стефано. 12 августа”, *Одесский вестник*, 20 августа 1878 г, № 186, 2.

⁶² Д. Красовский, „Перевозка войск...”, *МС* (1884), № 5, 72.

⁶³ *Исто*, № 4, 136.

⁶⁴ „Сан-Стефано. 12 августа”, *Одесский вестник*, 20 августа 1878 г. № 186, 2.

⁶⁵ „Телеграммы Международного телеграфного агентства”, *Правительственный вестник*, 19(31) августа 1878 г, № 185, 2.

⁶⁶ „Внутренние известия. Одесса, 14-го августа”, *С.-Петербургские ведомости*, 23 августа (4 сентября) 1878 г, № 231, 2.

⁶⁷ „Внутренние известия. Одесса, 19-го августа”, *С.-Петербургские ведомости*, 27 августа (8 сентября) 1878 г, № 235, 3.

⁶⁸ „Городская хроника”, *Николаевский вестник*, 17 августа 1878 г, № 89, 339.

⁶⁹ Д. Красовский, „Перевозка войск...”, *МС* (1884), № 5, 73.

⁷⁰ „Одесса, 14 августа”, *Одесский вестник*, 15 августа 1878 г, № 182, 1.

прођу кроз дезинфикују и да се окупају, након чега су их укрцавали у железничке вагоне да би даље наставили путовање.⁷¹ Војници су се радовали што су добили могућност да се оперу и дезинфикују, нарочито након боравка у околини Сан Стефана, где је армија страдала од епидемије тифуса. Власници јавних купатила користили су ситуацију и подигли цене својих услуга. Цена купања порасла је са три на 10 копејки, и то уз коришћење сопственог сапуна и пешкира. То је била права пљачка. И власници хотела и соба за изнајмљивање покушали су да повисе цене, али им то ипак није пошло за руком. Наиме, градске власти унапред су се позабавиле тим проблемом,⁷² на тај начин што су објављивали огласе о издавању по фиксним ценама или их, по жељи власника, уступали бесплатно.⁷³

Александар II лично је пошао да дочека своје гардисте. Ујутро 18(30) августа стигао је на железничку станицу „Куликово Поље”.⁷⁴ Тамо су га дочекали градоначелник, генерал од артиљерије гроф В. В. Левашов, командант флоте адмирал Аркас, представници градских власти и многобројна маса грађана.⁷⁵ Тога дана цар је извршио смотру пристиглих и локалних јединица у Одеси,⁷⁶ 19(31) августа у Николајеву⁷⁷ и 20. августа (1. септембра) у Севастопољу⁷⁸, након чега је отишао да изврши инспекцију флоте и утврђења у Очакову.⁷⁹ Поново је дошао у Севастопол 25. августа (6. септембра) на јахти „Ливадија”. Ту су већ три дана боравили Семјоновски и Прображенски пук. Након смотре они су кренули за Петербург.⁸⁰ Временске при-

⁷¹ „С дороги в Сан-Стефано по Черному морю”, *С.-Петербургские ведомости*, 8 (20 септембра) 1878 г, № 247, 4.

⁷² „Внутренние известия. Одесса, 14-го августа”, *С.-Петербургские ведомости*, 23 августа (4 септембра) 1878 г, № 231, 2.

⁷³ „От Одесской городской управы”, *Ведомости Одесского градоначальства*, 15 августа 1878 г, № 161, 1; „От Одесской городской управы”, *Ведомости Одесского градоначальства*, 18 августа 1878 г, № 163, 1.

⁷⁴ „Одесса, 18-го августа. Городские ведомости”, *Ведомости Одесского градоначальства*, 19 августа 1878 г, № 164, 1.

⁷⁵ „Военные и дипломатические ведомости”, *Одесский вестник*, 19 августа 1878 г, № 185, 2.

⁷⁶ „Телеграммы. Одесса, 18-го августа”, *Правительственный вестник*, 19(31) августа 1878 г, № 185, 2.

⁷⁷ „Телеграммы. Николаев, 19-го августа”, *Правительственный вестник*, 20 августа (1 септембра) 1878 г, № 185, 2.

⁷⁸ „Телеграммы. Севастополь, 20-го августа”, *Правительственный вестник*, 22 августа (3 септембра) 1878 г, № 185, 2.

⁷⁹ „Дополнения к Высочайшим приказам”, *Русский инвалид*, 29 августа 1878 г, № 192, 1.

⁸⁰ „Внутренний отдел”, *Николаевский вестник*, 2 септембра 1878 г, № 95, 364.

лике ишле су у прилог успешном повратку јединица у отаџбину. „Захваљујући одличном времену, бележио је 'Николајевски весник', транспорт трупа из Турске одвија се несметано и пароброди са другим нам гостима пристижу тачно и у складу са возним редом!”⁸¹

Планирано је да се превоз гардијских јединица заврши до 4(16) септембра.⁸² Истовремено су одређени и рокови за повратак осталих јединица руске војске: 1. гардијске, 10. и 11. резервне пешадијске, 1. коњичке, 1. и 3. донске козачке дивизије, заједно са припадајућим артиљеријским, позадинским и санитетским јединицама и самосталним козачким пуковима. Са превозом из Бесарабије требало је да се почне 3. и 4 (15. и 16) августа и да се заврши до 3. и 4 (15. и 16) септембра. Део козачких јединица транспортован је у Армавир, Новочеркаск и Оренбург из Петербурга, Варшаве и Москве.⁸³

Ујутро 5(17) августа 1878. године из Кронштадта ка Средоземном мору запловили су пароброди истог типа „Русија” и „Петербург”.⁸⁴ За оно време „Русија” је била изузетно брз брод. Њена максимална брзина пловидбе износила је 14 чворова и могла је да прими до 3.000 људи (за транспорте на краћим релацијама).⁸⁵ У случају транспорта на великим удаљеностима њен капацитет био је дупло мањи. Депласман „Русије” премашивао је 3.507 бруто регистарских тона.⁸⁶ Њен претходник био је пароброд РОПит-а под истим именом. Ти пароброди представљали су резерву руске флоте на Црном мору. У време рата РОПит-ова „Русија” је наоружана и коришћена као ратни брод. Она је 13(25) децембра 1877. године заробила и као ратни плен довезла у Севастопол турски пароброд „Мерсина” са 700 војника и товаром провијанта.⁸⁷ Нова „Русија” пристигла је у Сан Стефано 1(13) септембра, у завршној фази транспортовања 1878. године.⁸⁸

⁸¹ „Городская хроника”, *Николаевский вестник*, 5 сентября 1878 г, № 96, 366.

⁸² „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 12 августа 1878 г, № 190, 2.

⁸³ „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 13 августа 1878 г, № 181, 2-3.

⁸⁴ „Кронштадт, 5 августа”, *Кронштадтский вестник*, 9(21) августа 1878 г, № 93(2551), 1.

⁸⁵ „Пароход «Россия» (Holsatia) - первый крейсер Русского добровольного флота”, *Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни* (1878), № 30, 544-545.

⁸⁶ Михаил Ю. Поггенполь, *Очерк возникновения и деятельности Добровольного флота за время 25-летнего его существования* (Санкт Петербург: Типография А. Бенке, 1903), 232; 235.

⁸⁷ Евгений А. Мязговский, *История Черноморского флота, 1696-1912* (Санкт Петербург: Тип. Товарищества А. С. Суворина, 1914), 105.

⁸⁸ „Морская хроника (Извлечение из донесения командира крейсера добровольного флота «Россия»). Капитан-лейтенант Дубасов”, *Николаевский вестник*,

Транспорти из Сан Стефана, Родоста, Ереклија и Бујук-Чекмеџија завршени су од 9(21) до 16(28) септембра.⁸⁹

За прве две недеље септембра 1878. године у Русију су пребачене две гардијске, једна пешадијска и једна резервна пешадијска дивизија и неколико козачких пукова са артиљеријским и позадинским деловима.⁹⁰ Од 15(27) септембра почео је транспорт из Бургаса.⁹¹ Град се у то време значајно изменио. Отворено је много кафеа и чак италијанско позориште чији је покровитељ био италијански конзул.⁹² Поморски транспорт 1878. године завршен је 7(19) новембра, без инцидената. Извршено је 205 превозења, од којих је 125 обављено паробродима РОПиТ-а, њих 68 иностраним пловилима и 10 паробродима Доброфлота. Укупно је превезен 3.731 официр, 134.408 подофицира и војника, 21.915 коња и 7.746 топова и кола.⁹³ Губитака је било само међу превоженим животињама. Коњи гардијских пукова тешко су подносили љуљање брода, тако да 75 њих није преживело транспорт морем.⁹⁴ Путовање ешалона са југа Русије до места њиховог сталног боравка претворило се у велики празник. Возови су свугде дочекивани са цвећем, овацијама и послужењем.⁹⁵

Главни ешалон Гарде стигао је 2(14) септембра у Петербург.⁹⁶ Реч је Измаиловском пуку цареве личне гарде. Његова четири ешалона искрцала су се на железничкој станици Колпино у ноћи између 2. и 3 (14. и 15) септембра и након данаведеног испред града кренули су ка својим касарнама.⁹⁷ У Санкт Петербург су ушли у маршевском поретку, крећући се Московским булеваром поред Тријумфалне капије.⁹⁸ Следећег дана у град су ушли ловачки и фински пук царске личне гарде.⁹⁹ „Грандиозност дочека који су 4. септембра организо-

28 сентября 1878 г, № 104, 393.

⁸⁹ Д. Красовский, „Перевозка войск...“, *МС* (1884), № 4, 136.

⁹⁰ РГВИА, Ф. 485. Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 17, Строевые рапорты войск Действующей армии и оккупационных войск в Болгарии за период с 16 июля 1878 г. по 15 июля 1879 г, Л.

⁹¹ Д. Красовский, „Перевозка войск...“, *МС* (1884), № 5, 70.

⁹² А. „Порт Бургас. 4(16) мая“, *Новое Время*, 13(25) мая 1879 г, №1150, 2.

⁹³ *Исто*, 73-74.

⁹⁴ Д. Красовский, „Перевозка войск...“, *МС* (1884), № 4, 137.

⁹⁵ Дмитрий В. Баланин, „Турецкий поход 1877-1878 годов (Из воспоминаний офицера)“, *Военный сборник* (даље *ВС*) (1897), № 10, 262-263.

⁹⁶ „Приказ по войскам гвардии и Петербургского Военного округа. Сентября 2-го дня, № 76“, *Русский инвалид*, 3 сентября 1878 г, № 195, 2.

⁹⁷ „Хроники“, *С.-Петербургские ведомости*, 5(17) сентября 1878 г, № 244, 2.

⁹⁸ „Внутренние известия“, *Русский инвалид*, 25 августа 1878 г, № 190, 2.

⁹⁹ „Хроники“, *С.-Петербургские ведомости*, 7(19) сентября 1878 г, № 246, 2.

вали становници Васиљевског острва финском царском гардијском пуку, тешко је описати. Николајевски мост био је буквално препун народа због чега је по њему заустављен саобраћај.”¹⁰⁰ Принц престолонаследник који се вратио са Балкана преузео је поново 7(19) септембра команду над Гардијским корпусом.¹⁰¹ По повратку у Русију јединице су прешле на мирнодопску формацију.¹⁰² У домовину се, међутим, нису вратиле све јединице. Неке су морале да се задрже на Балкану.

Руска војска напустила је положаје код Константинопоља, али је под њеном контролом и даље остао Једренски санџак, где су се концентрисале трупе повучене из околине Цариграда.¹⁰³ Према одредбама берлинског мировног уговора у Бугарској је успостављена привремена управа под руководством руског царског комесара орочена на девет месеци (чланови 6 и 7).¹⁰⁴ Још 3(15) фебруара 1878. године на то место постављен је генерал од кавалерије генерал-ађутант кнез А. М. Дондуков-Корсаков. Претпостављало се да ће он управљати кнежевинам у Санстефанским границама. Сада је, међутим, морао значајно да ограничи делокруг рада.¹⁰⁵ Из Пловдива, где му се налазила резиденција, кнез се преселио у Софију.¹⁰⁶ За генералног губернатора Источне Румелије постављен је 4(16) октобра 1878. године командант IX армијског корпуса генерал-лајтнант А. Д. Столипин, Он је био потчињен царском комесару. Ово Генерално губернаторство састојало се из три губерније (Пловдивске, Једренске и Сливенске). У свакој од њих Бугари су чинили 2/3 становништва. Главни задатак нове администрације било је смиривање ситуације у области.¹⁰⁷

Главнина Дунавске армије повлачила се са Балкана. Убрзо, међутим, евакуација и укрцавање били су одложени због новог заоштравања прилика на Балкану. Избио је велики број устанака, почевши од Босне и Херцеговине, где се Аустријанцима супротставило локално

¹⁰⁰ „Хроники”, *С.-Петербургские ведомости*, 6(18) септембра 1878 г, № 245, 2.

¹⁰¹ „Приказ по войскам гвардии и Петербургского Военного округа. Сентября 7-го дня, №78”, *Русский инвалид*, 8 септембра 1878 г, № 199, 2.

¹⁰² „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 11 августа 1878 г, № 179, 1.

¹⁰³ В. Борисов, А. Сыцяно, *н. д.*, 612.

¹⁰⁴ *ПСЗ РИ. Собрание второе*, Т. 53, Законы 1878 года, Отд. 2, № 58744, 44-45.

¹⁰⁵ Николай Овсяный, „Устроители Болгарии: князь Черкасский, князь Дондуков-Корсаков и Столыпин”, *РС* 1909), Том 137, Вып. 3, 582.

¹⁰⁶ Николай Овсяный, „Устроители Болгарии: князь Черкасский, князь Дондуков-Корсаков и Столыпин”, *РС* 1909), Том 138. Вып. 5, 251-252.

¹⁰⁷ „Циркуляры Главного штаба”, *Русский инвалид*, 31 июля 1879 г, № 166, 2.

становништво, па све до Албаније и Македоније.¹⁰⁸ Аустријанци су 18. Августа, након гранатирања положаја устаника уз употребу 52 топа, заузели Сарајево. Борбе су се водиле на улицама града. Побуњеници су пружили озбиљан отпор. У Бечу су објавили да су заробили доста артиљерије, око 9.000 граната и 1.000 модерних пушака марке „пибоди“ и „сајдерс“. До 21. августа Аустријанци су поразили главне непријатељске снаге и окупирали најважнија насељена места у Босни и Херцеговини. Многима се чинило да ће се ситуација смирити, али су руске трупе сматрале да ће доћи до даљег усложњавања.¹⁰⁹

Показало се да су били у праву пошто је убрзо почео герилски рат. Најтеже борбе водиле су се у планинама. У почетку се мислило да се 40.000 људи у планинама бори против аустријске војске.¹¹⁰ Пошто се устанак ширио, процене из Беча нарасле су на 60.000 људи.¹¹¹ У стварности устаника је било много мање. Главнина побуњеничких снага реално није прелазила цифру од 1.000 људи. Међутим, чак и њихови мали успеси имали су велики ефекат и утицали на привремено повећање њиховог броја. Аустријанци су се због тога трудили да спроведу потпуно разоружавање локалног становништва, што је прилично закомпликовало задатке њихових трупа.¹¹²

Убрзо потом аустријска команда процењивала је да је број устаника достигао 93.000 људи. За успешна дејства против њих било је потребно мобилисати чак једну трећину војних снага монархије, или читавих 250.000 људи.¹¹³ У Босну и Херцеговину упућене су хитно још четири дивизије.¹¹⁴

До 1. октобра 1878. године 2. армија, специјално формирана за дејства у Босни и Херцеговини, бројала је 159.380 људи и 292 ар-

¹⁰⁸ „Политические и внутренние известия“, *Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни* (1878), № 37, 678-679; „Внешние известия“, *Русский инвалид*, 8 августа 1878 г, № 176, 3; „Занятие Боснии и Герцеговины австрийскими войсками“, *Русский инвалид*, 11 августа 1878 г, № 179, 3.

¹⁰⁹ В. Н., „Иностранное военное обозрение. Австро-Венгрия. Оккупация Боснии и Герцеговины“, *ВС* (1878), № 9, 114; К. П., „Оккупация Боснии. Из записок очевидца“, *ВС* (1880), №8, 327; 339; „Внешние известия“, *Русский инвалид*, 18 августа 1878 г, № 184, 2; „Внешние известия“, *Русский инвалид*, 19 августа 1878 г, № 189, 2.

¹¹⁰ В. Н., „Иностранное военное обозрение. Австро-Венгрия“, *ВС* (1878), № 10, 235-236; 239.

¹¹¹ „Иностранная политика. Австрийцы в Боснии и Герцеговине“, *ВЕ* (1878), № 10, 843.

¹¹² К. П., „Оккупация Боснии...“, *ВС* (1880), № 11, 109; 115.

¹¹³ Günter E. Rothenberg, *The army of Francis Joseph* (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 1976), 102.

¹¹⁴ „Оккупация Боснии. Из записок очевидца“, *ВС* (1880), № 11, 110.

тиљеријска оруђа (159 батаљона, 29 ескадрона, 26 пољских и 21 брдску батерију и већи број помоћних јединица).¹¹⁵ Војска је дејствовала одлучно и устанак је брзо почео да јењава. До 20. октобра све озбиљније борбе биле су завршене. Држати толики број трупа (11 дивизија) у планинама било је прилично тешко, па је 13. октобра донета одлука да се из покрајина повуче пет дивизија. Након тога у Босни и Херцеговини је остало 86.000 људи и 312 артиљеријских оруђа. Демобилизација 2. армије започела је 19. октобра.¹¹⁶ До краја године аустријски губици износили су 5.198 мртвих, рањених и несталих. Међу њима је било 178 официра.¹¹⁷

Напетости у Македонији биле су такође велике. Кад су руске трупе почеле да се припремају за евакуацију, брзо се повећао број захтева хришћанског становништва који су желели да добију дозволу за исељење у Бугарску или Источну Румелију.¹¹⁸ Своје домове нису напуштали само Бугари већ и други хришћани. Они нису веровали да ће успостављање турске власти проћи без освете. У више наврата Турци су покушавали да предупредe исељавање насилним средствима, али то није давало никакве резултате. „Становници бугарских и грчких села” – наводи се у извештају руске војне управе у Једренском санџаку за фебруар 1879. године – „намеравају да се иселе чак и ако буду спречавани силом, и јадају се да су много препатили од Турака, те да више не могу да остану у својим селима”.¹¹⁹ Генерал-лајтнант Столипин је 1(13) марта извештавао генерала Дондуков-Корсакова: „Напетост се осећа у ваздуху. Одлучност Бугара да се супротставе спровођењу одредаба Берлинског уговора је изразита, те ми се чини да изгледа потпуно немогуће натерати их да се одрекну слободе на коју су свикли током наше управе овом облашћу”.¹²⁰

¹¹⁵ G. E. Rothenberg, *Op. cit.*, 102.

¹¹⁶ В. Н, „Иностранное военное обозрение. Австрия”, *ВС* (1878), № 12, 350; К. П, „Оккупация Боснии...”, *ВС* (1880), № 12, 334.

¹¹⁷ G. E. Rothenberg, *Op. cit.*, 102.

¹¹⁸ РГВИА, Ф. 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 8792, Дело по гражданскому управлению Болгарией; о европейской комиссии в Восточной Румелии и о разграничении этой страны от княжества Болгария. 15 июня 1878 г. - 10 мая 1879 г, Л. 152. об.

¹¹⁹ Николай Р. Овсянный, *Русское управление в Болгарии в 1877-78-79 гг.* (Санкт Петербург: Воен.-ист. комис. Гл. штаба, 1907). Т. 3, „Восточная Румелия и Адрианопольский санджак. Приложения”, 231.

¹²⁰ РГВИА, Ф. 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 8792, Дело по гражданскому управлению Болгарией; о европейской комиссии в Восточной Румелии и о разграничении этой страны от княжества Болгария. 15 июня 1878 г. - 10 мая 1879 г, Л. 173. об.

Градови Источне Румелије лежали су у рушевинама и становништву се није журило да се у њих врати. „Бугари као да се плаше повратка Турака и нових покоља” – запазио је пуковник Ц. А. Кјуи.¹²¹ Такви страхови никога није требало да чуде. У самој Кнежевини Бугарској једна од првих брига руске војске те исте 1878. године била је да се очисте градови од лешева погубљених Бугара. Организација цивилне управе била је готово немогућа због одсуства одраслог мушког становништва. Неке од њих Турци су побили, док су други интернирани у Малу Азију.¹²² Ситуација је била напета. Становништво територија које је требало да постану део турске аутономне области Источна Румелија са страхом је ишчекивало шта ће се десити након неизбежног одласка руске војске. У децембру 1878. године у Кнежевини Бугарској већ се налазило преко 50.000 хришћанских избеглица.¹²³ Још у октобру 1878. године, по налогу Дондуков-Корсакова, Столипину је додељено 160.000 франака за помоћ избеглицима и још 200.000 франака за помоћ становништву најтеже пострадалих градова кнежевине.¹²⁴

Према речима једног од службеника руске администрације у Бугарској, све наведено могло је „поново потпалити ватру на читавом Балкану”.¹²⁵ У том тренутку и Русија и Турска биле су подједнако заинтересоване да не дође до ескалације на Балкану. Као резултат тих интереса и једна и друга страна биле су спремне на међусобне уступке. Низ спорних питања у вези са начином исплате ратних репарација и обештећења руским поданицима решен је руско-турским уговором потписаним 27. јануара (8. фебруара) 1879. године захваљујући истрајности руског амбасадора у Турској кнеза А. Б. Лобанова-Ростовског. Обе стране прихватиле су успостављање мира (члан 1) и одредбе Берлинског уговора (члан 2) и објавиле да су одредбе Санстефанског мировног уговора замењене тим споразумом (члан 3). Износ репарација утврђен је на 802,5 милиона франака (члан 4), а компензације губитака руских грађана на 26,75 милиона

¹²¹ Цезар Кјуи, „Путевые записки инженерного офицера на театре военных действий в Европейской Турции”, *Инженерный журнал* (1878), № 8-9, 661.

¹²² Иван С. Иванов, „Из заметок об Южной Болгарии во время оккупации ее русскими войсками в 1878-1879 гг. и последующих событиях в княжестве Болгарском”, *РС* (1892), Том 75. Вып. 9, 666.

¹²³ Павел А. Матвеев, *Болгария после Берлинского конгресса. Исторический очерк* (Санкт Петербург: Тип. В.С. Балашова, 1887), 43.

¹²⁴ „Циркуляры Главного штаба”, *Русский инвалид*, 31 июля 1879 г, № 166, 3.

¹²⁵ П. А. Матвеев, *Болгария после Берлинского конгресса...*, 29.

франака (члан 5), договорена је размена ратних заробљеника (члан 6) итд.¹²⁶

Тотлебен је 29. јануара (10. фебруара) 1879. године јавио у Петроград да је спреман да 6(18) фебруара започне са повлачењем последњих јединица активне војске. Требало је да се јединице пребаце у Бургас, где је требало да почну да се укрцавају у конвоје 16(28) фебруара и заврше превозење у отаџбину до 17(29) марта.¹²⁷ Овога пута могућност коришћења румунских железница била је искључена. Букурешт је затворио границу са Бугарском под изговором карантина против ширења куге. Граница са Бесарабијом била је отворена, док саобраћај Дунавом није био блокиран. Из тих разлога планирано је да се део јединица превезе том рутом.¹²⁸ У складу са тим планом евакуисан је први велики град – Једрене. Око 3.000 Бугара и Грка окупило се 6(18) фебруара 1879. године у дворишту гувернерове палате. Људи су молили „да се обавесте врховне власти да сви хришћански становници Једренског санџака не желе да се поново потчине омраженој турској власти и с обзиром на предстојећу евакуацију руских трупа моле за дозволу да се масовно преселе у Источну Румелију или Бугарску”.¹²⁹ Није било никаквих могућности за пресељење толиког броја људи, али напори руског, а затим и турског гувернера, који су покушали да их убеди да остану на својим огњиштима остали су без резултата. Исто стање било је и на сеоским подручјима тог санџака.¹³⁰ Готово одмах након одласка руских трупа из Једренског санџака у Бугарску и Источну Румелију прешло је око 30.000 избеглица.¹³¹ Велики део бугарског становништва исељавао се из Једренског санџака. Њихов укупан број тешко је установити, али треба рећи да

¹²⁶ „Traite conclu entre la Russie et la Turquie a Constantinople le 27 janvier (8 fevrier) 1879”, *Annuaire diplomatique de l'Empire de Russie pour les annees 1879-1880* (St.-Petersbourg: Ministre de l'Etranger, 1880), 199-204.

¹²⁷ РГВИА, Ф. 485, Русско-турска војна 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, Л. 177.

¹²⁸ Исто, Л. 185.

¹²⁹ РГВИА, Ф. 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 8792, Дело по гражданскому управлению Болгарией; о европейской комиссии в Восточной Румелии и о разграничении этой страны от княжества Болгария, 15 июня 1878 г. - 10 мая 1879 г, Л. 201. об.

¹³⁰ Исто, ЛЛ. 201. об.; 241 об.; 243.

¹³¹ Н. Овсяный, „Устроители Болгарии: князь Черкасский, князь Дондуков-Корсаков и Столыпин”, *РС* (1909), Том 138, Вып. 5, 255.

су само железницом из Једрена у Пловдив до 4(16) марта превезене 4.703 породице са укупно 20.187 чланова.¹³²

Одлука о формацији Окупационог корпуса донета је 21. фебруара (5. марта). Након завршетка евакуације трупа Активне војске у његов састав требало је да уђу IV и IX армијски корпус, два козачка пука, једна брдска батерија, један инжењеријски батаљон, пољска телеграфска станица и један железнички батаљон. Поред тога, ради јачања окупационих снага из XII армијског корпуса, у њихов састав ушле су 12. и 33. пешадијска дивизија.¹³³ Казањски пук био је један од последњих који је између 25. и 28. фебруара (9. и 12. марта) 1879. године напустио Једрене. Био је повучен на територију Источне Румелије и стациониран у близини железничке станице Трново, на раскрсници путева ка Пловдиву и Јамболу.¹³⁴

Током турске владавине на тим просторима изграђено је 557 km железничких пруга. Линија Трново – Сејмен – Јамбол (105 km) била је повезана са пругом Пловдив – Белово (227 km), која је водила до границе са Османским царством.¹³⁵ У подне 4(16) марта 1879. године последње јединице IV армијског корпуса напустиле су Једрене. Реч је о коњичким пуковима. Турске пешадијске јединице које су улазиле у град стајале су у строју са пушкама у ставу за почасни поздрав.¹³⁶ Трупe које су биле стациониране у Једрену учиниле су све да оставе добар утисак на становништво. По налогу Скобаљева за осветљавање џамија током празника Рамазана издвојено је 3.000 рубаља, а становницима града дељене су намирнице из заробљених турских складишта.¹³⁷ Градски муфтија посебно се захвалио Тотлебену и Дондуков-Корсакову, који су посетили град на празник. на указаној пажњи и бризи.¹³⁸

Локално становништво се посебно похвално изражавало о Скобаљеву, који је успео да заведе ред и заштити подједнако све грађане,

¹³² „Последний день пребывания русских войск в Адрианополе 4 марта 1879 года (Из письма в реакцию)”, *Русский инвалид*, 27 марта 1879 г, № 67, 5.

¹³³ РГВИА, Ф.846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 7905, Дело мобилизационного Комитета о назначении оккупационного отряда в княжество Болгарию, ЛЛ. 133-133. об.

¹³⁴ В. Борисов, А. Сыцяно, н. д., 619.

¹³⁵ „Болгария. Железные дороги, их строительство и эксплуатация”, *Сборник Главного Управления Генерального штаба (даље Сборник ГУГШ)* (1911), Вып. 29, 10-11.

¹³⁶ „Последний день пребывания русских войск в Адрианополе 4 марта 1879 года (Из письма в реакцию)”, *Русский инвалид*, 27 марта 1879 г, № 67, 4.

¹³⁷ Василий В. Яшеров, „Воспоминание о Скобелеве и занятии Южной Болгарии”, *Русский вестник* (1884), Том 174, № 12, 588.

¹³⁸ „Внутренние известия”, *Русский инвалид*, 7 октября 1878 г, № 221, 1.

без обзира на њихову верску припадност.¹³⁹ У време руске окупације турским избеглицама је обезбеђивана храна и омогућаван постепени повратак кућама ако су били из Једренског санџака у коме је био стационаран Скобаљевљев корпус. У марту и априлу 1878. године било их је 45.000, а до јануара-фебруара 1879. године свега 2.700 људи. Пред одлазак руских трупа делегација муслимана дошла је код Скобаљева да се захвали „на непристрасном ставу и бризи о свим становницима града без обзира на националност”.¹⁴⁰ Смена руског гарнизона турским одвијала се у савршеном реду, без било каквих инцидената. Ствари су потпуно другачије текле на сеоском подручју.¹⁴¹

Александар II је 10. априла 1879. године потписао апел Бугарима Источне Румелије¹⁴², а 11. априла и Бугарима Кнежевине Бугарске.¹⁴³ Цар их је позвао да остану мирни и врате се раду. Да би се избегле компликације у Македонији и Источној Румелији, које би очигледно могле утицати на руско-турске односе, генерал-лајтнант, генерал ађутант Н. Н. Обручев послат је у специјалну мисију у Цариград и Пловдив. Он је успео да добије султанов пристанак да одустане од уласка турске војске у Источну Румелију (уз задржавање права на тај потез). Након тога Обручев се упутио у Пловдив, где је 25. априла (7. маја) 1879. године позвао становништво да остане мирно. Путовање Обручева у Источну Румелију дало је жељене резултате. Становништво је поверовало изасланику руског цара, те су се страсти стишале, док су нереди који су спорадично избијали потпуно престали.¹⁴⁴

Под окриљем окупационих трупа већ у априлу 1878. године руска администрација формирала је 12 одреда пешадије (батаљона), од којих је сваки бројао по 1.000 људи. На организацију администрације и оружаних снага само до септембра 1878. године Русија је потроши-

¹³⁹ Владимир И. Немирович-Данченко, *Скобелев. Личные воспоминания и впечатления* (Санкт Петербург: Издание П. П. Сойкина, 1903). Ч. 2, 249.

¹⁴⁰ „Последний день пребывания русских войск в Адрианополе 4 марта 1879 года (Из письма в реакцию)”, *Русский инвалид*, 27 марта 1879 г, № 67, 5.

¹⁴¹ Н. Овсяный, „Устроители Болгарии: князь Черкасский, князь Дондуков-Корсаков и Столыпин”, *РС* (1909), Том 138, Вып. 5, 255.

¹⁴² „Proclamations de S.M. l'Empereur aux bulgares de la Roumelie-Orientale”, *Annuaire diplomatique de l'Empire de Russie pour les années 1879-1880*, 207-209.

¹⁴³ „Proclamations de S.M. l'Empereur aux bulgares de la Principaute”, *Annuaire diplomatique de l'Empire de Russie pour les années 1879-1880*, 205-207.

¹⁴⁴ Олег Р. Айрапетов, *История внешней политики Российской империи 1801 – 1814* (Москва: Кучково поле, 2018), Т. 3. Внешняя политика императора Александра II и императора Александра III, 1855-1894, 518-522.

ла 1.200.000 рубаља. Бугарско ополченије (милиција) представљало је основу за изградњу будуће армије, која је требало да се зове Земаљска војска. Њено укупно бројно стање требало је да у случају мобилизације достигне 84.750 људи, то јест 59 пешадијских батаљона и 13 коњичких дивизиона и 17 артиљеријских батерија.¹⁴⁵ У почетку је за обуку припадника ополченија из Руског окупационог корпуса одређено 14 виших и 184 нижа официра, 766 подофицира, 85 музичара, 83 редова (из борачких јединица) и 75 подофицира и 162 редова из логистике.¹⁴⁶ Укупно је у бугарску Земаљску војску упућен један генерал, 32 генералштабна и 429 осталих официра и 4.538 инструктора из редова подофицира и војника.¹⁴⁷ У августу 1878. године у бугарској војсци било је већ 31.085 људи, не рачунајући руске инструкторе.¹⁴⁸ Није било потребе да се ико на војничка вежбања изводи силом. Два пута недељно, када су са припадницима ополченија старости од 20 до 60 година извођена бојева гађања, бугарски градови и села били су пусти.¹⁴⁹

За обуку источнорумелијске милиције било је одређено 27 генералштабних и 259 осталих официра, 286 подофицира, 20 музичара и 22 редова из борачких јединица и 64 подофицира и 67 војника из логистичких јединица.¹⁵⁰ У међувремену је руски генерални гувернер Румелије генерал Столипин чинио све што је било у његовој моћи да одржи мир и успостави поверење међу свим верским и националним заједницама које су тамо живеле, у чему је био веома успешан.¹⁵¹

¹⁴⁵ „№ 66. 1878 г. мая 22. Телеграмма А. М. Дондукова-Корсакова Д. А. Милютину о смотре болгарских дружин в Филиппополе и об успешном завершении призыва в Болгарское ополчение”, *Освобождение Болгарии...*, Т. 3, *Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства 1878-1879*, 122.

¹⁴⁶ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 17, Строевые рапорты войск Действующей армии и оккупационных войск в Болгарии за период с 16 июля 1878 г. по 15 июля 1879 г, Л. 418.

¹⁴⁷ „№ 66. 1878 г. мая 22. Телеграмма А. М. Дондукова-Корсакова Д. А. Милютину о смотре болгарских дружин в Филиппополе и об успешном завершении призыва в Болгарское ополчение”, *Освобождение Болгарии...*, Т. 3, 122.

¹⁴⁸ Николай Р. Овсяный, *Болгарское ополчение и земское войско. К истории гражданского управления и оккупации в Болгарии 1877-78-79 гг.* (Санкт Петербург: Воен.-истор. комис. Гл. штаба, 1904), 74.

¹⁴⁹ Иван С. Иванов, „Из заметок об Южной Болгарии...”, *РС* (1892), Том 75. Вып. 9, 678.

¹⁵⁰ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 17, Строевые рапорты войск Действующей армии и оккупационных войск в Болгарии за период с 16 июля 1878 г. по 15 июля 1879 г, Л. 422.

¹⁵¹ Н. Р. Овсяный, „Устроители Болгарии: князь Черкасский, князь Дондуков-Корсаков и Столыпин”, *РС* (1909), Том 138, Вып. 5, 252-253.

Столипин је брзо формирао снаге које су одржавале ред на читавој територији области. Почетком 1879. године креиран је посебан програм за формирање гимнастичких војноспортских друштава. За ту намену сваки руски пук стациониран у Бугарској и Румелији издвојио је 60 инструктора – војника и подофицира. У тим друштвима локално хришћанско становништво се обучавало у руковању наоружањем и тактичким радњама, као и здруженим тактичким вежбама до батаљонског и вишег нивоа. У ранијем периоду хришћани који су у Османском царству носили назив „раја“, односно стока, нису имали право ни да поседују оружје, а камоли да се вежбају за борбена дејства у војничким формацијама. Понекад је на вежбања, која су више подсећала на маневре, заједно са руским трупaма извођено и до 10.000 бугарских „гимнастичара“.¹⁵²

Планирано је да се формирају одреди од по 600 људи. Сваки одред требало је да има и резервни састав, који је требало да прође кроз обуку у трајању од месец и по дана годишње, у време теренске обуке, како би се створиле могућности да се на бази сваког одреда батаљонског нивоа може формирати пук од четири батаљона.¹⁵³ Обука је спровођена брзо и активно. У гимнастичким друштвима чланови су обучавани у коришћењу и чишћењу пушака „крнка“, које су Руси предали Бугарима, гађању на различитим раздаљинама, укупавању...¹⁵⁴ Од самог почетка ова врста обуке имала је велику популарност међу становништвом. Житељи градова и села добровољно су и са песмом одлазили на занимање.¹⁵⁵ Детаљно уређење дужности сеоских стража преобразило је стражаре из редова припадника гимнастичких друштава у потпуно поуздану граничну трупу и полицијске снаге.¹⁵⁶ Преостали део руске оперативне војске евакуисан је из Бургаса од 16(28) фебруара до 20. марта (1. априла) 1879. године. У 84 конвоја евакуисано је 1.827 официра, 77.896 подофицира и

¹⁵² „№ 323. 1879 г. марта 16. Телеграмма М.Д. Скобелева А.Д. Столыпину о маневрах гимнастических обществ Сливенского округа“, *Освобождение Болгарии...*, Т. 3, 511.

¹⁵³ РГВИА, Ф. 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 8792, Дело по гражданскому управлению Болгарией; о европейской комиссии в Восточной Румелии и о разграничении этой страны от княжества Болгария. 15 июня 1878 г. - 10 мая 1879 г. Л. 152.

¹⁵⁴ Николай Розов, „Очерк организации военных сил Южной Болгарии (Посвящается Царству Болгарскому)“, *РС* (1911), Том 146, Вып. 5, 555.

¹⁵⁵ Михаил Маджаров, *Спомени* (София: Български Писател, 1968), 386.

¹⁵⁶ Н. Розов „Очерк организации военных сил Южной Болгарии...“, *РС* (1911), Том 146, Вып. 5, 552; 555.

војника, 8.057 коња, 193 артиљеријска оруђа, 1.539 сандука са муницијом, 2.724 запрежних кола, и 170.020 пудова ратног материјала.¹⁵⁷

Султан је 14. априла 1879. године потврдио „Органски статут Источне Румелије”, којим је уређена аутономија ове покрајине.¹⁵⁸ Доношење тог акта се готово подударило са почетком повлачења јединица руског Окупационог корпуса. „Још је мало времена остало до тог момента” – бележио је 4(16) маја 1879. године један руски новинар – „када ни једног руског војника више неће бити у северној и јужној Бугарској. Јединице руског окупационог корпуса преостале након повлачења главнине руских снага биће упућене морем за Бургас, док ће тек мали део њих (коњица) ићи копненим путем преко Балкана”.¹⁵⁹ Јединице IV и IX армијског корпуса добиле су 8(20) и 17(29) априла одговарајућа наређења: коњици је наређен покрет ка Силистрији и Рушчуку, где је требало да се укрцају на лађе ради превоза у Русију, а пешадији и артиљерији у Бургас, одакле је требало да се пребаце морским путем у Николајев и Севастопол.¹⁶⁰ Коначан план за евакуацију јединица Окупационог корпуса одобрен је 12(24) маја: пет пешадијских дивизија требало је транспортовати морским путем, а покрет је требало да почне крајем маја.¹⁶¹

Казански пук био је један од последњих који се евакуисао. Он је 14(26) маја добио наређење да крене у Бургас ради укрцавања на лађе.¹⁶² Наредног дана први командант источнорумелијске милиције пуковник К. И. Кесјакров предао је команду речима: „Моји драги и вољени борци! Са великим болом у души растајем се с вама!”¹⁶³ Генерал Столипин је 17(29) маја примио депутацију грађана Пловдива која му је уручила грамату почасног грађанина тог града обративши му се следећим речима: „Област која је била поверена на управу Вашој екселенцији много Вам дугује, а понајвише град Пловдив који сте ви задужили изградњом велелепног моста преко Марице, сиро-

¹⁵⁷ Д. Красовский, „Перевозка войск...”, *МС* (1884), №5, 81; 84; 87.

¹⁵⁸ Павел Матвеев, *Органический Статут Восточной Румелии* (Москва: Тип. М. Волчанинова, 1885), 54; 56.

¹⁵⁹ А, „Порт Бургас. 4(16) мая”, *Новое Время*, 13(25) мая 1879 г, № 1150, 1.

¹⁶⁰ РГВИА, Ф. 846, Военно-Ученый архив, Оп. 16, Ед. хр. 8187, Дело штаба 4-й Кавалерийской дивизии о возвращении частей дивизии их Восточной Румелии в Россию в 1879 году, ЛЛ. 1-2; 5-6.

¹⁶¹ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, ЛЛ. 205-205. об.

¹⁶² В. Борисов, А. Сыщанко, *н. д.*, 620.

¹⁶³ „Хроника. Приказ по войскам восточно-румелийской милиции, № 90. Филиппополь, 15 мая 1879 г”, *Одесский вестник*, 10 июня 1879 г, № 126, 1.

тишта, болнице, уличних тротоара и много тога другог.”¹⁶⁴ Руска управа је иза себе оставила заиста значајан траг. Формирана су гимнастичка друштва, обучени су чиновници за локалну администрацију, збринуте су избеглице, релативно успешно су сузбијене наоружане банде, изграђен је не само мост већ и водовод у Пловдиву...¹⁶⁵

Војници окупационих снага започели су 1(13) јуна са повлачењем са бугарских територија. Иза себе су оставили административно добро уређену територију. Евакуација је текла веома брзо.¹⁶⁶ До 1(13) јула остале су свега две пешадијске и две коњичке дивизије, те два козачка пука. Све укупно око 36.000 војника.¹⁶⁷ Део становништва бојао се да ће после одласка руских трупа хајдуци постати све активнији. Многи, а пре свега Грци, осећали су се небезбедно.¹⁶⁸ Мир међутим није био нарушен. Бугарски револуционари нису се усудили да подигну оружани устанак, док Турци никада нису увели своје трупе у Румелију. Остваривањем тих циљева коначно је превазиђена криза која је започела 1875. године. У Бугарској и Румелији ауторитет руског цара био је безграничан. Руски официри и војници напуштали су Балкан. Када су одлазили из Румелије, испраћали су их са сузама у очима и опраштали се са њима као са најрођенијима.¹⁶⁹ Слично је било у Кнежевини Бугарској. Одатле су се руске трупе евакуисале Дунавом, до луке Рени, на баржама које су вукли пароброди.¹⁷⁰ Из Румелије су јединице транспортоване морским путем. Од Трнова до Јамбола оне су превожене железницом, а даље ка Бургасу кретале су се пешке.¹⁷¹ Казански пук је 5(18) јуна 1879. године испловио из Бургаса на пароброду „Русија” из састава Добровољачке флоте. Два дана

¹⁶⁴ „Восточная Румелия”, *Новое Время*, 3(15) июня 1879 г, № 1170, 2.

¹⁶⁵ „Извлечение из отчетной записки по генерал-губернаторствам Восточной Румелии (Сливно, 20-го июня 1879 года)”, *Правительственный вестник*, 29 июля (12 августа) 1879 г, № 169, 1-2.

¹⁶⁶ Георги Вълков, *Руските учители на Българското воинство* (София: Военно издателство, 1977), 103.

¹⁶⁷ РГВИА, Ф. 485. Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 17, Строевые рапорты войск Действующей армии и оккупационных войск в Болгарии за период с 16 июля 1878 г. по 15 июля 1879 г, ЛЛ. 521-522.

¹⁶⁸ „Иностранные известия”, *Правительственный вестник*, 31 июля (12 августа) 1879 г, № 170, 3.

¹⁶⁹ М. Маджаров, *Спомени*, 408; 410.

¹⁷⁰ „Отбытие наших войск из Румелии”, *Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни* (1879), № 35, 695.

¹⁷¹ „Болгария. Железные дороги, их строительство и эксплуатация”, *Сборник ГУГШ* (1911), Вып. 29, 12.

након испловљавања стигао је у Одесу.¹⁷² Тим паробродом са овим пуком враћао се и Скобаљев.¹⁷³

Штаб Окупационог корпуса стигао је у Одесу 9(21) јула.¹⁷⁴ До средине јуна евакуација руских трупа била је практично завршена. У Румелији је остало неколико јединица из састава артиљеријских паркова, самосталних команди и болница.¹⁷⁵ Руска званична штампа објавила је 29. јула (10. августа) је крај мисије у аутономној области: „Руска цивилна администрација Источне Румелије извршила је задатак који јој је био поверен, и то пре рока који је берлинским мировним уговором био одређен за одлазак руских трупа са турске територије. Захваљујући томе, нова администрација која нас је у складу са Органским статутом заменила, могла је да отпочне са радом под заштитом руског стега”.¹⁷⁶ Сличне изјаве и одлуке стизале су и од војних власти.¹⁷⁷ Укупно су током 1879. године пароброди Добровољачке флоте са балканске црноморске обале превезли 8.861 војника.¹⁷⁸

Руски цар је 6(18) августа 1879. године упутио лична писма кнезу Дондуков-Корсакову и Столипину, у којима им се захвалио на огромном раду. У првом од њих стајало је: „Преузевши управу над покрајинском разореном ратом који се управо завршио, за девет месеци сте ставили у функцију све њене најзначајније потенцијале, трудили се да помирите међусобно завађене интересе и народе, и удахнули веру у живот народу исцрпљеном дугогодишњим зулумом”.¹⁷⁹

Споразум којим је требало да се реше исплате окупационог дуга кнежевине према Руском царству потписан је 16(28) јуна 1883. године. До 1. септембра 1883. укупно је срачунат износ 10.618.250 рубаља и 43 копејке. Бугарска је морала да плати 400.000 рубаља, а од 1884. до 1895. године по 800.000 рубаља годишње у две једнаке рате. До 1(13) јануара. 1895. године кнежевина је требало да исплати 400.000 рубаља, а до 1(13) јуна исте године остатак дуга у износу од 218.250

¹⁷² В. Борисов, А. Сыцяно, н. д., 621.

¹⁷³ „Хроника”, Одесский вестник, 7 июня 1879 г, № 123, 2.

¹⁷⁴ РГВИА, Ф. 485, Русско-турецкая война 1877-1878 гг, Оп. 1, Ед. хр. 28, Переписка с Полевым штабом о возвращении войск в Россию, Л. 216.

¹⁷⁵ „Хроника”, Одесский вестник, 21 июня 1879 г, №135, 1.

¹⁷⁶ „Правительственные сообщения”, Правительственный вестник, 29 июля (10 августа) 1879 г, № 169, 1.

¹⁷⁷ „Циркуляры Главного штаба”, Русский инвалид, 31 июля 1879 г, № 166, 2.

¹⁷⁸ М. Поггенполь, Очерк возникновения..., 237.

¹⁷⁹ „Высочайшие рескрипты”, Правительственный вестник, 8(20) августа 1879 г, № 176, 1.

рубаља и 43 копејке.¹⁸⁰ Одлучено је да се од тих средстава при Министарству иностраних дела Руског царства формира посебан фонд „намењен потребама кнежевине” (Бугарске – прим. прев.), али је 1885. године бугарска влада прекинула исплате, тако да је до 1895. године остао неплаћен дуг у износу од 8.867.000 рубаља. Последња уплата у износу од 618.250 рубаља и 43 копејке извршена је у лето 1897. године. Она је легла на рачун Министарства иностраних дела, док су остала средства била уплаћена Државној благајни.

Евакуација трупа са Балканског полуострва морским путем имала је још једну последицу. Стечено искуство транспорта узето је у обзир приликом израде плана десантне операције на Босфору, са којом се почело већ средином осамдесетих година.¹⁸¹

Питање руске окупације дела Балканског полуострва након закључења Санстефанског мировног уговора, као и спровођења одлука донетих на Берлинском конгресу, дуго је измицало пажњи руских и страних историчара. Међутим, управо током руске окупације и у великој мери захваљујући њој постављени су темељи државности Кнежевине Бугарске и створене административне и безбедносне структуре које су обезбедиле успех пуча у аутономној османској провинцији Источна Румелија и њено уједињење са Бугарском. Све то пошло је за руком руским властима и поред изузетно тешке ситуације у којој су се нашле, пре свега због потребе збрињавања великог броја избеглица. Техничка евакуација из Кнежевине Бугарске и Источне Румелије представљала је за руску војску прво сопствено искуство са тако великим поморским транспортом трупа, које је касније искоришћено приликом израде планова за потенцијалну десантну операцију на Босфору.

Са руског превео: пуковник др Далибор Денда

¹⁸⁰ „№ 216. Конвенција за окупациония дѣлг на Бѣлгария към Русия. Петербург, 16 юни 1883 г”, *Външната политика на Бѣлгария. Документи и материали* (София: Наука и изкуство, 1978), Т. 1, 1879-1886, 460-461.

¹⁸¹ О. Р. Айрапетов, „К вопросу о проекте захвата Босфора (из истории внешней политики и стратегии России 1806-1884 гг.)”, *Etudes Balkanique*, 1 (2009), 143-158.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)
Российский Государственный военно-исторический архив
(РГВИА)

Објављени извори:

Annuaire diplomatique de l'Empire de Russie pour les annees 1879-1880. St.-Petersbourg: Ministre de l'Etranger, 1880.

Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах, Т. 3, Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства 1878-1879. Москва: Издательство АН СССР, 1967.

Полное собрание законов Российской империи (далее: ПСЗ РИ), Собрание второе, Т. 53, Законы 1878 года. Санкт Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1880.

Приказы генерала М.Д. Скобелева (1876-1882), Под ред. А.Н. Маслова. Санкт Петербург: Типография, 1913.

Устав Высочайше Утвержденного Русского Общества Пароходства и Торговли. Санкт Петербург: Тип. Д. Кесневиля, 1856.

Мемоари:

Loftus, Augustus. *Diplomatic reminiscences*, Vol. 2, 1862-1879. London: Cassel and Co, 1894.

Маджаров, Михаил. *Спомени.* София: Български Писател, 1968.

Мосолов, Александър. *България 1878-1883. Спомени.* София: Ар-гес, 1991.

Сан-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатьева. Петроград: Новое Время, 1916.

Штампа:

Правительственный вестник, Русский инвалид, Новое Время, Кавказ, С.-Петербургские ведомости, Морской сборник, Николаевский вестник, Одесский вестник, Ведомости Одесского градоначальства, Кронштадтский вестник, Нива, Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни, Военный сборник, Инженерный журнал, Сборник Главного Управления Генерального штаба, Русский вестник

Литература:

Айрапетов, Олег Р. „К вопросу о проекте захвата Босфора (из истории внешней политики и стратегии России 1806-1884 гг.)”. *Etudes Balkanique*, 1 (2009), 143-158.

Айрапетов, Олег Р. *История внешней политики Российской империи 1801-1814*, Т. 3. *Внешняя политика императора Александра II и императора Александра III, 1855-1894*. Москва: Кучково поле, 2018.

Батум и его окрестности: к 25-лѣтію присоединенія гор. Батума к Россійской имперіи. Батуми: Изд. Батумскаго городского общественаго управленія, 1906.

Борисов, Вячеслав, Александар Сыщанко. *Походы 64-го пехотного Казанского Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича полка. 1642-1700-1886*. Санкт Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 1888.

Вълков, Георги. *Руските учители на Българското воинство*. София: Военно издателство, 1977.

Денисов, Александр И. *Генерал-адъютант, адмирал Николай Андреевич Аркас. Биографический очерк*. Севастополь: Типография Д. О. Харченко, 1887.

Духовской, Сергей М. *Русские в Эрзеруме в 1878 году*. Санкт Петербург: Типография В. А. Полетики, 1878.

Измайлов, Александр. *Очерки железнодорожного дела в войне 1877-1878 годах*. Санкт Петербург: Тип. Шредера, 1880.

Иловайский, Сергей И. *Исторический очерк пятидесятилетия Русского общества пароходства и торговли*. Одесса: Типография Акционерного Южнорусского общества печатного дела, 1907.

Лессар, Павел М. *Военно-железнодорожные постройки русской армии*. Санкт Петербург: Издание книгопродавца О.И. Колесова, 1879.

Матвеев, Павел А. *Органический Статут Восточной Румелии*. Москва: Тип. М. Волчанинова, 1885.

Матвеев, Павел А. *Болгария после Берлинского конгресса. Исторический очерк*. Санкт Петербург: Тип. В.С. Балашова, 1887.

Мязговский, Евгений А. *История Черноморского флота, 1696-1912*. Санкт Петербург: Тип. Товарищества А.С. Суворина, 1914.

Немирович-Данченко, Владимир И. *Скобелев. Личные воспоминания и впечатления*. Санкт Петербург: Издание П. П. Сойкина, 1903.

Овсяный, Николай Р. *Болгарское ополчение и земское войско. К истории гражданского управления и оккупации в Болгарии 1877-78-79 гг.* Санкт Петербург: Воен.-истор. комис. Гл. штаба, 1904.

Овсяный, Николай Р. *Русское управление в Болгарии в 1877-78-79 гг.*, Т. 3. Санкт Петербург: Воен.-ист. комис. Гл. штаба, 1907.

Поггенполь, Михаил Ю. *Очерк возникновения и деятельности Добровольного флота за время 25-летнего его существования.* Санкт Петербург: Типография А. Бенке, 1903.

Rothenberg, Günter E. *The army of Francis Joseph.* West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 1976.

Шильдер, Николай К. *Граф Эдуард Иванович Тотлебен. . Его жизнь и деятельность. Биографический очерк*, Т. 2. Санкт Петербург: Русская скоропечатня, 1886.

Oleg R. Ayrapetov, PhD, Assistant Professor
Faculty of State administration,
Moscow State University "M. V. Lomonosov",
Moscow, Russian Federation
E-mail: oleg_airapetov@list.ru

EVACUATION OF THE RUSSIAN TROOPS FROM THE BALKAN PENINSULA IN 1878-1879. Course, context and meaning

(Summary)

The problem of the occupation of a part of the Balkan Peninsula by the troops of the Russian Imperial Army after the conclusion of the San Stefano Peace Treaty and the decisions taken during the Berlin Congress has traditionally been outside of attention of historians. Meanwhile, it was during the Russian occupation and largely thanks to it that the foundations of the statehood of the Principality of Bulgaria were laid, as well as administrative and security structures were created, which in 1885 ensured the success of the coup in the autonomous province of the Ottoman Empire - Eastern Rumelia. All this was done in a very difficult situation, when the Russian authorities needed to solve the refugee problem. Technically, the evacuation from the Principality of Bulgaria and Eastern Rumelia was the first experience of such large-scale military sea transportation for the

Russian army, which was taken into account in the future when planning an amphibious operation on the Bosphorus.

KEY WORDS: *San Stefano Peace Treaty, Berlin Congress, Principality of Bulgaria, Eastern Rumelia, Russian Empire, army, evacuation, Danube, Sea, Railroads*
